

СЪВЕТСКИЯТ ФАКТОР В БЪЛГАРСКОТО ПРЕУСТРОЙСТВО ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА 80-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК: ГЛАСНОСТТА СРЕЩУ ТОДОР ЖИВКОВ

Илияна Марчева

Въздействието на съветския фактор върху българското преустройство 1985-1989 г. може да се търси на различни нива. На ниво Източен блок е естествена зависимостта на България от водещия център - СССР. Такава е историческата практика през целия период на съществуване на Съветския лагер. Самият факт, че преустройството на държавния социализъм 1985-1989 г. е известно в световната литература с руския термин "перестройка" подсказва водещото значение на Москва в определянето на неговите насоки и в провеждането му не само в СССР, но и в целия Източен блок. За разлика от дотогавашните реформи, то завършва с премахване на съществуващата социалистическа система. Въпросът за властта е основен при всяка радикална промяна, затова значението на съветския фактор може да бъде открито и на ниво непосредствени действия за сваляне на старите лидери от власт, като първа стъпка за смяна на системата. Българският случай е показателен в това отношение.

Свалянето на Т. Живков на 10 ноември 1989 г. от поста генерален секретар на управляващата комунистическа партия и председател на Държавния съвет не става лесно и доброволно. Всички, разглеждали този проблеми - и мемоаристи, и учени - политолози и историци¹ изтъкват решаващата роля на съветския фактор.

Съветският фактор, това е най-общо казано съветското политическо ръководство начело с генералния секретар на КПСС, Михаил Горбачов, което подхваща "перестройката" т.е. икономически и политически реформи с цел модернизирание на съветската система. "Перестройката" се оказва последен опит за спасение на социализма в момент на политическо и икономическо настъпление на капитализма през втората половина на 80-те години на ХХ век.

Задачите на реформите са да се преодолее техническото и технологично изоставане на социалистическите страни чрез усилено въвеждане на постиженията на технологичната революция и пазарните механизми в управлението на икономиката. Макар и в отстъпление, Кремъл не се отказва от месианско-пропагандните функции на реформите. Те трябва да осигурят представата за СССР и социализма като най-динамично развиващи се, за "да бъдат образец за другите страни."²

1. Чакъргов, К. Вторият етаж, С., 1990; същият, От втория етаж към нашествието на демократите, С., 2001; Б. Трайков, 10 ноември 1989, С., 1999; Г. Милушев, По коридорите на властта, С., 1991; Д. Иванов, Противопоставянето, С., 1994; В. Цачевски, Българският комунизъм, С., 1993; Евг. Дайнов, Преходът 1898/1999. Вместо история, С., 1999; Д. Цанов, Смяната. Как и защо се стигна до 10 ноември 1989, С., 1995; Недю Недев, Десети ноември, С., 1999; Евгения Калинова, Искра Баева, Българските преходи, 1939-2002, С., 2002, с. 242-257.

2. Централен държавен архив (ЦДА), ф. 1Б, оп. 60, а. е. 372, л. 25.

Едновременно с това "перестройката" цели разширяване на политическите права на хората и повишаване значението на местните органи на властта и обществените организации. Така върху тях ще падне отговорността за несполуките на системата, а управляващата комунистическа партия, фокусираше върху себе си недоволството на обществото, ще изчисти своя имидж.³

Замислените в СССР реформи в социално-икономическата и политическата система налагат по необходимост подобни промени и в източноевропейските съюзници. Това влече след себе си смяна на лидерите на тези страни. И то не само защото така повелява политическата традиция в Източния блок още от времето на десталинизацията на Н. Хрущов. Смяната на лидерите се налага и от новото отношение на Кремъл към сателитите си. Поради падането на цените на енергийните и промишлени суровини на световните пазари съветското ръководство решава да превърне своята икономика от суровинна в преработваща. Затова Кремъл отказва заеми и дотации на своите съюзници, но едновременно с това държи те да запазят политическата си вярност към него.⁴ Този нов подход особено силно засяга българския лидер Тодор Живков.

Търсенето от новото съветско ръководство на икономически ефективни от партньорството с източноевропейските съюзници нанася силен удар върху стабилността на Тодор Живков, основаваща се на принципа: "политическа вярност срещу икономически изгоди"⁵. До средата на 80-те години този принцип е давал увереност на българския лидер в правотата на политическото му поведение. Неслучайно тогава той си позволява да се похвали пред британския външен министър Джефри Хау, че Великобритания била зле защото била загубила колонните си, а България е много добре, защото има колонии и най-голямата е СССР, тъй като плащаме с машини и съоръжения петрола, газта и суровините от СССР.⁶

Но още при първата си среща с новия първи секретар на ЦК на КПСС Михаил Горбачов в София на 24 октомври 1985 г. Живков усеща заплаха за своята власт с промяната в съветското отношение към партньорите от Източния блок. В началото на разговора Т. Живков прилага изпитаната си тактика от времето на Хрущов и Брежнев - да изтъква международното значение на всестранно сближение на България със СССР, срещу което да настоява да бъдат задоволени икономическите интереси на страната. Той твърди, че България не се стреми да стане 16-та република, защото "това не е в интерес на СССР"⁷, но с цялата си политика на сближение със СССР е показала как може да просперира една малка страна, когато е политически и икономически свързана със "големия брат". Живков наемква, че след като бъдат удовлетворени нашите икономически искания, то "нашите политически въпроси, ние ги предоставяме на Вас. Ние провеждаме с Вас съгласувана линия. И ако някой път си позволим нещо в нюансите, Вие не се сърдете, то е само за самочувствие"⁸. Срещу това българската страна иска от новото съветско ръководство отсрочка за 5 години на изплащането на 1 млрд. рубли задължения към СССР.⁹ Но не я получава.

Ясно съзнаващ икономическите проблеми на самия СССР и воден от разбирането си за необходимостта от промени в отношенията със съюзниците, Горбачов многозначително отбелязва, че "не трябва да свеждаме нашите отношения - и двустранни, и вътре в СИВ - до елементарни похвати. Както се казва, приятелството си е приятелство, но сиренето е с пари"¹⁰.

3. Пак там, оп. 60, а. е. 372, л. 29-30.

4. Баева, И., Българо-съветските отношения в годините на перестройката. В: България в сферата на съветските интереси, С., 1997, с. 118-125; Горбачов, М., Жизнь и реформы, кн.2, М, 1995, с. 368.

5. Марчева, Ил, Т. Живков, Пътят към властта, Политика и икономика в България, 1953-1964, С., 2000.

6. ЦДА, Ф. 1Б, оп. 60, а. е. 351, л. 6.

7. Пак там, оп. 60, а. е. 372, л. 4.

8. Пак там, оп. 60, а. е. 372, л. 19.

9. Пак там, оп. 60, а. е. 372, л. 8.

10. Пак там, оп. 60, а. е. 372, л. 46.

Освен, че създава стопанско-финансови проблеми на Кремъл, Живков е неприемлив за Горбачов и неговите съмишленици в съветско ръководство и с опита да се представи за по-голям и радикален реформатор от тях самите. Ето защо след оповестяването на Живковата "Юлска" концепция (лятото на 1987 г.), според която в условията на преустройството комунистическата партия трябва да се изведе от властта, да престане да бъде ешалон и етаж на властта, Горбачов решава да се разправи с българския лидер.

На 25 сеп. 1987 г. изпраща в България своя довереник, член на ПБ на ЦК на КПСС Вадим Медведев, за да убеди българския лидер, че неговите виждания за партията са отстъпление от марксизма-ленинизма.¹¹ Освен идеологическо zlepоставяне, Горбачов използва и други методи.

Особено активен в това отношение се оказва последният съветски посланик Виктор Шарапов. Доверено лице на Горбачов, той създава мрежа от привърженици от висшия партийен ешалон на БКП за сваляне на стария лидер. По този въпрос е писано доста от всички, които разглеждат преврата на 10 ноември 1989 г.

Ето защо аз ще се спра на друг, много характерен канал за въздействие на съветския фактор върху българския политически живот по време на преустройството, канал, който все още е встрани от изследователския интерес. Това е "гласността", която играе важна роля в "перестройката", схващана като революция за демократизация на социалистическата система. Но революция контролирана и направлявана от управляващата комунистическа партия на СССР, за да се преустрои съзнанието на хората, така че те да приемат промените в социалистическата система, и същевременно да се утвърди новият ръководен екип около Горбачов за сметка на стария, който е подложен на изобличаване. Гласността се излива в медийна критика на недостатъците на системата, в попълване на белите петна в партийната история (за чистките в КПСС през 30-те години, за лагерите в СССР, за националните противоречия, за III Интернационал), в осъждане на привилегиите и злоупотребите на управляващия елит особено от предишните съветски ръководства. Тя служи като мощно средство за подготовка на обществото за смяна на наследените от Горбачов стари лидери в Източна Европа чрез тяхното индиректно zlepоставяне в медиите. Тази роля на гласността в политическата борба е изпитана първо в условията на самия СССР.

Първоначално, в средата на 80-те години, гласността има по-ограничена функция - да бъде социално-политически отдушник на съветското общество чрез познатата му система на критика и самокритика, която да замества липсата на политическа опозиция. Тя е инструмент за дискредитация и на свързаните с Л. Брежнев хора от ръководството на комунистическата партия на СССР. Затова е съпроводена и с углавни дела срещу висши партийни дейци, често от обкръжението или бивши роднини на стария лидер Брежнев, обвинени в корупция, злоупотреби, безконтролност. На критиката, която отправят някои представители на социалистическите страни срещу тази политика на Кремъл, определяна като разсъбличане пред целия свят, Михаил Горбачов се оправдава със създателя на съветската държава - Владимир Илич Ленин. Горбачов претендира, че много добре познава теоретичните разработки на Ленин и според тях силата на комунистическата партия била

*Резиденция Бояна, 28 март 1988 г.
Т. Живков и Едуард Шеварнадзе -
съветски външен министър.*

¹¹. Пак там, оп. 68, а. е. 3223 "а", л. 1-3.

в нейната способност да се саморазобличава. С гласността в средата на 80-те години ставало по-трудно и на противниците на социализма да го критикуват. Горбачов разчита, че чрез гласността социализмът ще разкрива своя потенциал¹².

По-късно, след януарския пленум на КПСС 1987 г. политиката за гласност е обявена официално за основна при провеждането на политическите реформи в страната.¹³ И по-точно става инструмент за кадровата политика на Горбачов под знамето за "възстановяване на чистия и честен облик на ръководителя-комунист, върху облик на който определена сянка са хвърлили престъпленията на редица "приспособили се"¹⁴. Гласността съпътства и борбата с корупцията и партийната номенклатура. Интензивността на подмяната на ръководния съветски елит е в пряка зависимост от включването на интелигенцията и медиите в политическата борба чрез гласността. За периода 1985-1988 г. Горбачов успява да обнови 85% от състава на ЦК на КПСС, което надхвърля чистките на ЦК през 1934-1939 г.¹⁵ Неговият близък съратник по това време - първият секретар на Московския областен комитет на КПСС и по-сетне демократичен президент на Русия Борис Елцин споделя: "При нас в Москва върви такава "перестройка", че в затворите не стигат местата за всички, които искаме да затворим"¹⁶.

Противниците на перестройката усещат революционния заряд на гласността. Затова я атакуват като политически вредна, възползвайки се от разрешения "плюрализъм на мненията", под чийто лозунг се разгръща гласността.¹⁷ След кратко стъписване от публикацията на преподавателката по история на КПСС, смятана за наложена за печат от лидера на консерваторите в ПБ на КПСС Егор Лигачов, Горбачов и неговите съмишленици организират последния рунд на политическата борба. Те свикват на 28 юни-1 юли 1988 г. XIX партийна конференция, на която са извадени от състава на ПБ политическите им противници - консерваторите.

В България всички тези събития отекват бързо. Критиката на системата, подета от съветските меди, се разпространява и тук. Това става директно чрез рязко повишаване търсенето на съветска преса (особено на силнокритичните и смели в. "Московские новости" и сп. "Огонек"); чрез съветската телевизия и публицистичните предавания като "Взгляд" (Поглед); чрез постановки на актуални съветски пиеси (като "Диктатура на съвестта" на Михаил Шатров); чрез посещение на забранени на времето съветски филми и особено на култовия филм "Покаяние" на грузинския режисьор Тенгиз Абуладзе. Гласността достига до българската публика и индиректно - чрез препечатване на материали от съветския печат. Критиката в съветските меди оказват революционизиращо въздействие върху българското общество, защото всичко в нея се възприема като санкционирано от перестроечния Кремъл. Това може да се разбере най-добре от характерния за времето диалог: "Какво мислиш за безобразията в нашия живот? - Няма да ти кажа, но ще ти кажа какво пише в съветската преса по въпроса". Съветската преса е щитът на българската общественост в борбата ѝ срещу статуквото.

Гласността бързо намира изява и чрез собствени български образци. По българската телевизия започва излъчване на остро критично публицистично предаване "Актуална антена" в най-гледаемото време. Прояваната там критичност, открелена от позволената от Кремъл гласност, дразни твърде много Живков: "По едно време, другари, ако слушате Българска телевизия, човек може да се отчае така, че да отиде и да си тегли куршума"¹⁸. Но Живков не посяга към пистолета, а като

12. Пак там, оп. 60, а. е., 372, л. 40-41.

13. Ратьковский, И. С., М. В. Ходяков, История Советской России, С-П, 1999, с. 318.

14. Материали пленума Централного комитета КПСС, 27-28 януаря 1987 года, М., 1987, с. 50.

15. Ратьковский, И. С., М. В. Ходяков, Цит. съч., с. 317.

16. Пак там, с. 317.

17. Андреева, Нина, "Не могу поступиться принципами", в. "Советская Россия", от 13 март 1988.

18. ЦДА, ф. 1Б, оп. 60, а. е. 404, л. 14.

опитен политик подкрепя официално политиката "за широка гласност и публично осъждане на отрицателни явления и техните носители".

По понятни причини в българските медии няма преки нападки срещу "първия ръководител другар Тодор Живков", нито срещу неговото близко обкръжение. Изобличителната публицистика печели популярност с материали срещу дребни фигури в партийната и държавна йерархия. Те застават във фокуса на обществената нетърпимост като носители на всичко, което дразни хората: привилегиите, основани на минали заслуги, обогатяването, което спохожда по време на либерализацията на икономиката онези, за които се е наложила представата, че трябва да са аскетично добродетелни, бидейки на висок пост. За българската гласност най-високият пост, който става прицел на обвинения в корупция, е този на районния прокурор или на заместник-председател на Районна потребителна кооперация (РКП). Срещу такива двама души от Етрополе - районния прокурор Григор Михайлов и сестра му Яна Енева, заместник-председател на РКП журналистът от официоза "Работническо дело" Георги Тамбуев публикува четири поредни статии под надслов "Корупция, облечена във власт"¹⁹. Поддал се на местни клеветнически насторения, предадени му от журналистка от в. "Труд", родом от Етрополе, Тамбуев ревностно се впуска да търси изобличителни материали срещу това семейство, чийто дядо е убит ятак на отряда "Чавдар". Това е партизанският отряд на Тодор Живков, от който са и повечето хора от висшето партийно и държавно ръководство. А насторенията срещу етрополското семейство, чиито "грехове" са, че са използвали пукнати безстопанствени бордюри и стари киремиди за незаконна вила в с. Ямна (където всички вили са такива) или че са платили за старо желязо, а са взели ново (като по-късно са възстановили разликата) и др.п., водят до обтягане на отношенията между съседните общини - Етрополе и Пращев. А Пращев е родното място на Живков. Нещо повече, слуховете сред обществото и сред управляващите среди съвзват директно фамилията на Живков с обвинения прокурор. Според тях синът на Т. Живков - Владимир, известен с непристойното си поведение на гуляйджия, "бил приятел на Григоров и съвместно правили почерпки със съответния им реквизит"²⁰.

Направили връзка между етрополското семейство, законно ползващо привилегиите от дядото-антифашист²¹ и Т. Живков, Тамбуев и цялата българска общественост не вярват на прецизните, няколкомесечни проверки на Главна прокуратура, Главно следствено управление и Централната контролно-ревизионна комисия към ЦК на БКП.²² В материалите на ЦКРК се споменава, че въпреки събраните от държавните органи доказателства, и Георги Тамбуев²³, и заместник-главния

19. В. Труд, от 4, 5, 6, 8 юни 1987 г.

20. Михайлов, Ст. Живковизмът през призмата на една лична драма С., 1993, с.79. Ст. Михайлов допълва, че нямал никакви лични впечатления и доказателства и затова не можел да потвърди този слух.

21. Той посмъртно е направен осиновител на Григор и Яна, за да могат да влязат без изпит във ВУЗ като деца на активни борци. А това е достатъчно основание Яна и Григор да бъдат мразени в Етрополе и обществеността в цяла България да не им съчувства. Впрочем тя и не подозира, че в резултат на кампанията срещу тях те живеят 10 месеца без работа, напълно изолирани, заклеятени. Сестрата дори попада в психиатрията. - ЦДА, Ф. 1Б, оп. 68, а. е. 3379, л. 213.

22. ЦДА, ф. Б, оп. 68, а. е. 3379, л. 135-217. Тези проверки установяват, че от 59 обвинения на Тамбуев 55 са абсолютно неоснователни, че няма нито един факт на корупция или използване на служебно и партийно положение, въпреки прецизното търсене от страна на държавните и партийни органи. Те също биха желали да се накичат като борци за гласност, затова умоляват Тамбуев да даде "поне един факт на корупция".

23. Той е обвинен в престараване и преднамереност, изобличен е в Централната контролно-ревизионна комисия, че с помощта на човек от органите на МВР се представя за длъжностно лице и получава достъп до влоговете на Михайлови, до документите за осиновяването им и провежда разпити без да има за това прокурорска заповед. - ЦПА, Ф 1Б, оп. 68, а. е. 3379, л. 205.

прокурор Спас Мулетаров²⁴ отказват упорито да им повярват. Те продължават да държат на своята позиция, независимо от надвисналите над тях основателни обвинения. Убедена в правотата на Тамбуев е и журналистическата колегия. И няма как да не бъде след тези слухове и след съвещанието в ЦК на 11 март 1988 г. на секретарите на първичните партийни организации в отделните средства за масова информация с Кирил Нестров, заместник-председател на ЦКРК, ръководил проверката. Крайно възмутен, че явно стремежи се напълно да оправдае прокурора, Нестров наблегнал само на това, че “той не бил извършил правонарушения”, организаторът на срещата, секретарят на ЦК Стоян Михайлов избухва. И пред шокираните журналисти - действието се развива в ЦК и секретар на ЦК се противопоставя на Живков - Михайлов настоява да се държи сметка на “нравствено-политическата страна” на случая. Прокурорът бил според него “напълно деградиран човек”, защото се възползвал от официално разрешените привилегии, като “основен от активен борец”²⁵.

Ето защо съвсем естествено журналистическата гилдия се опитва да защити своя колега, като търси да въздейства върху проверяващите от ЦКРК, Т. Живков и останалите членове на ПБ²⁶. В случая се оказват въвлечени партийни величия от средния ешалон, чийто деца са подведени под отговорност от Григор Михайлов²⁷. Фактът, че прокуратурата и МВР съдействат на амбициозния журналист за неговото разследване, позволява да се направи извода, че определени сили стоят зад тези пресилени разобличения. И съзнателно или не, насочват критичността на обществото срещу Живков. Благодарение на гласността, по метода на аналогията, обществото приема, че властта прикрива корумпираните си приближени, а критичната журналистика винаги е права. Затова никои не иска да вярва на опроверженията на властта, която изнася по телевизията данните от проверките и така се опитва да мотивира наложените наказания на Тамбуев, на главния редактор на в. “Труд” Дамян Обрешков и на първия секретар на Етрополския партийен комитет²⁸. Българите още не са се научили, че свободната преса може да бъде манипулативна, защото до появата на гласността са припознали официалната преса единствено като пропаганда, на която не трябва да се вярва. А критичните материали, за да излезат официално, трябва да са 100% проверени. Затова обществото вярва повече на слухове, отколкото на проверките на органите на властта. Така че гласността в български вариант, разчитаща на подобни нагласи, внася своя принос в дискредитацията на Живков.

Спрямо българската гласност Живков не се поколебава да реагира остро, “политически”, дори бих казала не в неговия стил. Той, както и ПБ и ЦКРК, не си задава основния въпрос в този случай: “Защо обществото отказва да повярва на държавните органи?”. Живков настоява пред ПБ за най-тежки партийни и административни наказания на главните действащи лица в скандала и така

24. Тогава Сп. Мулетаров е изпълняващ длъжността главен прокурор на НРБ и издава заповед за уволението на Григор Михайлов на следващия ден след излизане на първата статия, без да нареди проверка на изнесените данни. Нещо повече, на 8 юни 1987 г. Главна прокуратура съобщава чрез в. Труд за взетите мерки срещу районния прокурор. Документите говорят за това, че не само хора от Етрополе, но и служители от Главна прокуратура са насочвали и нахъсвали Тамбуев срещу Михайлови. - ЦДА, Ф. 1Б, оп. 68, а. е. 3379, л. 149.

25. Михайлов, Ст., Цит. съч., 79-80.

26. Зам.председателят на ЦКРК Кирил Нестров получава заплахи, които варират от обинувени телефонни разговори: “Защо си погнал този журналист” до псувни, съпроводени със закана към съпругата му: “Скоро ще цунеш мъжа си по студеното чело” - ЦДА, ф. 1Б, а. е. 3379, л. 212, 213.

27. Самат там, л. 213.

28. Самият общински комитет е разформиран, защото веднага след първата публикация, без да проверява, изключва Гр. Михайлов от БКП.

създава новите герои - борците за демокрация. Но, ако спрямо българските прояви на гласност Живков може да използва всички властови механизми, то спрямо съветските медии той е с твърде ограничени възможности. А те му дават примери, че служат за непосредствена намеса на съветския фактор в българския политически живот.

Това се вижда особено красноречиво от срещата на 28 март 1988 г. в резиденция Бояна между българското ПБ, секретарите на ЦК и пристигналия в София за заседание на Комитета на министрите на външните работи на държавите участнички във Варшавския договор съветски външен министър и близък съратник на Михаил Горбачов - Едуард Шеварднадзе. На срещата присъства и новоназначеният съветски посланик Виктор Шарапов.

На срещата Тодор Живков поставя въпроса, че в съветския печат се пише за обгазвания от гюргежските заводи Русе, което предизвиква крайно отрицателната реакция на Румъния и затруднява и без това трудните българо-румънски преговори. Първоначално кореспондентът на в. "Правда" (официоза на КПСС) в София Леонид Жмиров публикува бележка за една от ръководителките на протеста срещу обгазването на Русе, която е и сред организаторите на комитета в защита на града, Мария Варимезова. В нея българката е представена със своята родолюбива дейност - майка на 6 деца, дарила 3 400 лв за изграждането на мемориален комплекс "В. Левски" в Карлово. М. Варимезова кани Жмиров на прожекцията на филма на Юри Жиров "Дишай" в Дома на киното на 8 март 1988 г., когато се създава първата дисидентска организация в България в защита на Русе.²⁹ Този факт силно обезпокоява управляващите. За това те предупреждават съветския посланик Леонид Греков, че клубът е нелегален и затова не биха желали да изтича информация за него в съветския печат. Въпреки това, няколко дни по-късно в "Известия" пуска материал за обгазването на Русе и това прави неприятно впечатление на българските управляващи на фона на мълчанието за Русе на западните кореспонденти в страната, които също така много добре знаят за проблема.³⁰ Още повече, че българските власти са се убедили, че румънците реагират много остро при поява на публикации за проблема Русе. Те вече са протестирали, когато в българския централен печат е поместено съобщение за силното обгазване, срещу което са протестирали 20000 граждани в Русе.³¹ Ето защо румънците смятат, че информацията в съветската преса са направени по поръчка на България, че така тя се опитва да въввлече СССР в българо-румънския спор за Русе. За да злепостави българското ръководство Чаушеску прехвърля обвиненията срещу гюргежските заводи като източници на замърсяването върху СССР като обяснява, че заводите са със съветско оборудване. Т. Живков не постига нищо с уточнението, че само един от заводите е снабден със съветски машини и технологии.³²

Така не само преговорите за екологичната обстановка в Русе се затягат, но се замразяват българо-румънските отношения. А те са много важни за България, защото през Румъния минават пътищата ѝ и за Изток, и за Запад. Българската страна освен това се опасява, че ако продължи да се поддържа напрежението чрез съветските медии и румънците затворят пътя ни към Запад, същоото ще направят югославяните.³³ А те държат другия сухоземен трафик към Запада. Българските управляващи кръгове вече са получили по друга линия индикации за недоволството и отмъстителността на румънските власти. Въпреки многократните настоявания на българското правителство, въл-

29. Баева, И., Из историята на българското дисидентство - Общественият комитет за екологична защита на Русе и властта. В: И. Баева, България и Източна Европа, С, 2001, с. 221-243; Русенският комитет, Документален сборник с материали от ЦДА и архива на Обществения комитет за екологична защита на град Русе, 2002.

30. ЦДА, ф. 1Б, оп. 60, а. е. 405, л. 35-36.

31. Пак там, л. 36.

32. Пак там, л. 36.

33. Пак там, л. 38.

реки подписаните споразумения, румънците са разрешили разрушаването на една българска светиня на тяхна територия – училището, в което е учил Хр. Ботев.³⁴ Т. Живков пояснява, че проблемът се затруднява и от тежкия характер на Николае Чаушеску, от неговата болезнена подозрителност която прави невъзможно нормално обяснение на съветските публикации от българската страна.³⁵

Българското правителство се оказва безсилно да реши екологичния проблем и това допълнително го кара да притисне членовете на първия опозиционен комитет в защита на Русе да го разпуснат. Така то се показва консервативно и догматично и пред българската общественост, и пред Кремъл.

Във връзка със създаденото не без активното участие на съветската преса напрежение в българо-румънските отношения, за които българската общественост не подозира и обвинява за проблема Русе управляващите, Живков е принуден да иска съдействието на Горбачов. Той моли чрез Шевардназде Кремъл да окаже натиск върху все повече търсеция съветско покровителство Чаушеску при неговото предстоящо посещение в Москва.³⁶ Така гласността прави съветския фактор отново арбитър в спора между две сателитни държави и същевременно поставя под своя зависимост авторитета на двамата ръководители да се справят с такъв жизненоважен проблем като екологичния.

Много добре съзнаващ тези политически функции на гласността Т. Живков настоява съветските журналисти да внимават, когато пишат материали, засягащи отношенията на България с другите страни. Той е готов за критика по свой адрес: “каквото и да се каже за България, ние не се плашим, защото дяволът и без това е чер”, но смята, че е недопустимо е да се развалят отношенията на страната с държави и особено при подобни трудни обстоятелства³⁷. Българските домакини имат информация, че това не е изолиран случай, когато съветски критични материали рефлектират върху отношения или създават проблеми вътре в страни – съюзници на Москва. Северна Корея и Куба също са протестирали по повод съветски публикации, zlepоставящи тях и техните международни отношения.³⁸

Едуард Шевардназде изразява съгласие със справедливостта на протеста на българските домакини и ги уверява, че и в ПБ на КПСС са спорили и са изразявали възмущение във връзка с публикации във в. “Литературная газета”, в. “Советская Россия” и дори в партийния орган в. “Правда”. Той добавя, че наистина понякога пресата в СССР оказва по-скоро диктаторски, отколкото демократичен натиск, че въпросите за гласността за трудни и сложни. Той дори споделя, че на заседания на ПБ и при срещи с журналисти съветските ръководители са призовавали журналистите да бъдат внимателни, когато пишат материали за социалистическите страни, да държат сметка за спецификите и настроенията на хората в тези страни. Но журналистите понякога проявили излишна инициатива.³⁹ От друга страна, Шевардназде обяснява, че в условията на перестройката развитието на демокрацията не може да се реализира без най-активното участие на пресата, без гласността, а това се оказва много трудно управляем процес.⁴⁰ На което българските му домакини отбелязват, че и в западните демокрации печатът се управлява. Така Т. Живков споделя, че докато е бил на посещение в ГФР през лятото на 1987 г. в германската преса не е било публикувано нищо критично нито срещу България, нито срещу която и да е социалистическа страна. Чак когато се върнал, започнали да пускат подобни материали.⁴¹

Тодор Живков смята, че гласността трябва да се контролира, че преустройството трябва да

34. Пак там, л. 45.

35. Пак там, л. 45.

36. Пак там, л. 34.

37. Пак там, л. 38.

38. Пак там, л. 41.

39. Пак там, л. 39-41.

40. Пак там, л. 39.

41. Пак там, л. 41-42.

се извършва така, че "да остане власт и за нас (комунистите-б.а. И. М.), да не се окажем извън играта", както споделя през май 1987 г. със своя китайски домакин Ли Сяннян⁴². Затова във връзка с разобличаването на безобразията на Сталин по време на чистките през 30-те години, Живков поставя пред Шеварднадзе въпроса за III Интернационал. Явно загрижен за устоите на властта на БКП, той дава да се разбере, че българите няма да приветстват преоценка на миналото, която би засегнала III Интернационал. Защото двама българи (Васил Коларов и Георги Димитров) са били секретари на тази международна комунистическа организация, създадена в подкрепа на СССР и ръководена де факто от Сталин.⁴³ Т. Живков признава, че култът към личността у нас и свързаните с него извращенията са започнали още от Г. Димитров, но че "в България това не се говори" и не трябва да се говори. И не толкова, защото Димитров му е скъп на сърцето. Всъщност именно наследникът на Г. Димитров - синът на неговия неговия кумец - Андрей Луканов сваля по-късно Живков от власт. Защитавайки Георги Димитров от съветската критичност, Живков иска да предотврати външнополитически усложнения с новия си партньор - Китай. В края на 80-те години, усетил враждебността на Горбачов, Живков търси подкрепата на Пекин, за да запази властта си. А там тачат Георги Димитров и това се подчертава от всички китайски ръководители, включително и от Дън Сяо Пин, при посещението на Т. Живков в Китай през лятото на 1987 г. Една критика срещу Димитров би се изтъквала като съгласувана с ръководството на БКП от новия съюзник.

Независимо, че Шеварнадзе осъжда нетактичността на съветските журналисти и обещава да предаде българските съображения на съветското ръководство, антиживковски материали продължават да се появяват в съветската преса и през 1989 г. И те създават международни и вътрешни напрежения на българския лидер и неговото обкръжение. Като се почне от едно от най-неочакваните списания като "Советский цирк", където се публикува статия за принудителната екскурзия на българските турци и се стигне до официоза сп. "Коммунист", който критикува българските реформи⁴⁴. Така съветската гласност изиграва ролята на катализатор на революционния протест на българското общество като злепоставя Тодор Живков навън и вътре в страната. Нещо повече, гласността до такава степен революционизира общественото съзнание, че покрай изобличаването на старите и неудобни лидери като Т. Живков, подрива легитимацията и на самите управляващите партии в СССР и във всички негови съюзници. Не случайно нежните революции в Източна Европа са наречени по-късно първите информационни революции.

SOVIET FACTOR IN BULGARIAN *PERESTROYKA* DURING THE SECOND HALF OF 1980S: "GLASNOST" - POLICY AGAINST TODOR ZHIVKOV

Iliyana Marcheva

The article aims to analyse the influence of the Soviet factor in the Bulgarian "perestroika". It reveals the way publications on the pollution of Rousse in the Soviet press discredited Todor Zhivkov with the Romanian authorities and the Bulgarian society at the same time. That is how the "glasnost"-policy together with other Soviet activities contributed to the overthrow of the Bulgarian communist leader.

42. Пак там, оп. 60, а. е. 395, л. 17.

43. Пак там, оп. 60, а. е. 405, л. 31.

44. А. Улюкаев, Вектор перемен. Об экономической реформе в НРБ, сп. Коммунист, сентябрь, 1989, с. 110-119.